

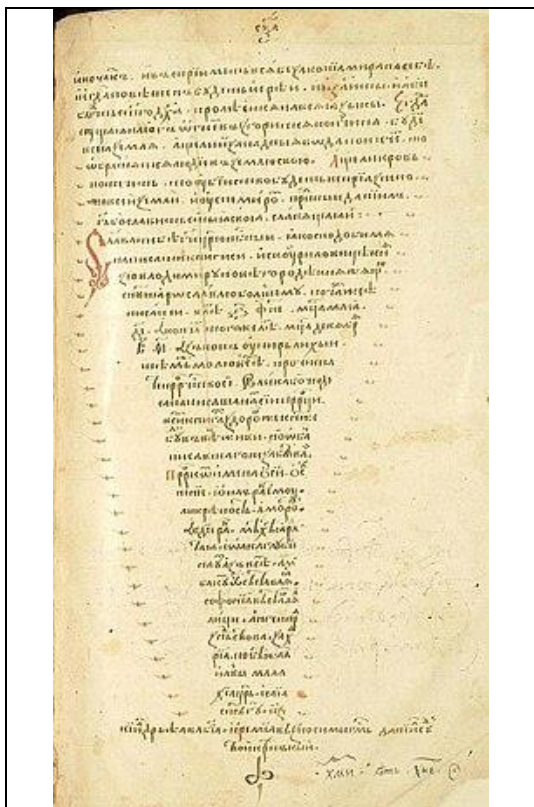
ІМ'Я & СИМВОЛ. САКРАЛЬНИЙ ЗМІСТ УКРАЇНСЬКОЇ АЗБУКИ

7. Смысл і віра. Глаголиця як семіотична система

Назва азбуки походить від найменування четвертої літери – глагола. Букви глаголиці, на відміну від кирилиці, читаються по зображенню і сприймаються візуально. Загалом назви кирилиці й глаголиці є умовними і набувають чинності лише в науковій літературі, оскільки слугують лише для

їхнього розрізнення. У 1047 р. священник Упир Лихий¹ створив для новгородського князя Володимира Ярославича копію книги старозавітних «Книг Пророків з тлумаченнями». Наприкінці рукопису він залишив знамениту авторську приписку: «Азь попъ Оупиръ Лихый написахъ книги си ис коуриловицѣ» (мал. 23) [30].

Історія питання. Глаголиця оперує знаками, несхожими на жоден слов'янський і романський алфавіти. У зв'язку з цим побутували різні думки стосовно її походження. Швидше за все, глаголиця з'явилася раніше кирилиці, оскільки остання є її спрощеним варіантом. Так, у житії святого Климента зазначено, що він вніс певні зміни в азбуку, яку винайшов Кирило: «Змѣнив форму первинної азбуки, щоб зрозумілою вона стала, допоміг простим людям». Професор Московського університету Йосип Бодяньський (1808 – 1889) зазначив, що він лише змінив форму деяких літер, які

Мал. 23. Приписка попа Упира Лихого, копія початку XVI ст. з рукопису 1047 р. Троїцькі збори РДБ № 89 (л. 262). Фото з відкритих джерел.

занадто походили на грецькі. Відомий чеський вчений Павел-Йосиф Шафарик (1795 – 1861) висловив думку, що Кирило винайшов глаголицю, а Климент – кирилицю. Однак це може бути помилкою, оскільки Климент жив раніше за

¹ Упир Лихий (д-р. Оупиръ Лихый) – найдавніший відомий за іменем д-р. писець та священник XI ст. Пов'язаний з історією виникнення кирилиці, глаголиці та першими спробами текстового кодування (тайнопису). Відомий шведський славіст, професор слов'янських мов Стокгольмського університету Андерс Шеберг висловив припущення, що Упир Лихий – це рунорізець Уппланда і придворний проповідник Новгороду Епір. Підставою для такої версії є неканонічне ім'я новгородського священника XI ст. – Упир [33]. У скандинавських публікаціях рунічних написів зустрічається ім'я рунорізця «Uprig англ. Ofeygr» (Епір Небоязкий або Відважний), що відповідає імені Упира Лихого за структурою, а прикладка «лихий» близька шведському слову за значенням. Після смерті Володимира Ярославича новгородського привілейоване становище шведів у Новгороді похитнулося, що стало приводом їхнього повернення у Швецію. Церковні розбіжності також могли стати приводом для уродження Швеції, який був священником у Новгороді, залишити його. М. Бобрик припускає, що слово «лихий» є не частиною імені (прізвища) попа Упира, а принизливим епітетом зі значенням «грішний, недостойний»; подібні епітети звичайні в записках переписувачів [34].

Кирила, який знаходить моці святого поблизу Херсонеса Таврійського. Так, чеський і югославський лінгвіст, професор Празького університету Леопольд Гейтлер (1847 – 1885) вважав, що глаголичний алфавіт походить з давньоалбанського. Свою думку він мотивував тим, що кирилиця розповсюджена лише у тих країнах, що належать Східній Церкві, глаголиця – у католицьких державах: Хорватії, Іллірії, частково Чехії. Звідси пояснення легенди, що глаголицю винайшов святий Ієронім, який вважається апостолом цих країн.

У православному світі винахідником глаголичної азбуки вважається святий Костянтин. У «Житті Костянтина» зазначено, що під час свого візиту до Хозарського Халіфату, він знайшов Євангеліє і Псалтир, писані руськими літерами. Святий зустрічав також русича, який умів їх читати, що стало поштовхом до вивчення руської мови. Згодом Костянтин удосконалив систему знаків, «розрізнув літери голосні і приголосні, творив молитву, і скоро почав писати і говорити їх».

Відомою сторінкою біографії Костянтина є участь у Моравській місії. Моравія (у літописах Моравська земля, Морава) – межує з Угорщиною і Чехією. Слов'янське населення з'являється на цій території у VI ст. Тут проживають гораки, валахи, хорвати. У IX ст. при Карлі Великому Моравія визнає верховну владу франків, внаслідок чого тут з'являються німецькі католицькі проповідники. Відповідні зазіхання викликають боротьбу з колоністами, яку очолюють моравські князі. У 862 р. Ростислав відкидає німців на північ і відмовляється платити данину імператору Людовику. Скинувши політичну залежність німців, він звертався до Візантії з проханням прислати проповідників, знайомих із слов'янською мовою: «немає у нас такого учителя, щоб нам мовою нашою розповів про християнську віру, щоб й інші землі дивлячись на нас брали з нас приклад. Так пошли нам, Владико, єпископа і учителя такого». На прохання взяти участь у Моравській місії Костянтин відповів: «Тіло моє втомлене, і я хворий, але піду туди з радістю, коли є у них літери для їх мови». З появою Костянтина (Кирила) і Мефодія виникає писемність і богослужіння слов'янською мовою.

Поява проповідників загрожувала німецьким інтересам, тому католицьке духовництво розпочало запеклу війну проти Ростислава. За допомогою племінника Ростислава Святополка князя схопили, осліпили і заточили у в'язницю разом із Мефодієм. Однак Святополк не виправдав сподівання німців, він повстає проти колоністів і звільнив Мефодія. Святополк не розумів значення національної церкви і допустив призначення помічником Мефодія німецького єпископа Вікінга. У 885 р. святий Мефодій помер, Костянтин повернувся до Риму і постригся у ченці, отримавши ім'я Кирила. Вікінга призначили єпископом Паннонським і Моравським. За його правління розпочалися переслідування учнів Мефодія з метою підпорядкування цих земель німецькій церкві. Згодом історія Моравії переплітається з історією Чехії до XVIII ст.

Структура глаголиці. Азбука становить собою зразок священної азбуки, створеної візантійською духовною особою IX ст., яка є символічною

алегорією. У пізньому середньовіччі – часи панування високої християнської містики, яка базувалась на кращих зразках античної філософії, кожна річ розглядалась як творіння Бога. Азбука Костянтина становить собою систему букв, яка не лише відбиває слов'янські фонemi, але й демонструє містичні принципи побудови всесвіту.

Мал. 24. Середньовічна ікона святого Савви Освяченого (459-531 рр. н.е.). Фото з відкритих джерел.

Метою Костянтина було розповсюдження християнства на слов'янських землях, тому азбука мала зримо відобразити мудрість Бога. За легендами вона явилась йому як одкровення. Оригінальність глаголиці підтверджується тим, що вона не вважається звичайною калькою фінікійського чи грецького алфавіту.

Кожна літера азбуки має фонологічне і числове значення. З іншого боку, числа відбивають не лише кількість, але вважаються поняттям сили, оскільки у християнстві числа 1, 2, 3 символізують три іпостасі Святої Трійці. Числовий символізм додавав буквам містичного і духовного значення.

Усі букви мають своє ім'я. Перераховуючи літери, виходив логічний текст, який містив Божественне послання – низку символічних і частково пророчих повідомлень в релігійній історії світу. Фактично, азбука була акровіршем, кожен рядок якого складав одне слово.

Букви. Форма літер не була довільною і становила систему ідеограм, які втілювали духовну сутність свого найменування. Головні структурні компоненти абетки: прямі лінії та кола – є основою для творення головних християнських символів: хреста (Ісус Христос), трикутника (Трійця) і кола (Бог Отець). Наприклад, релігійний теолог, дослідник і містичний інтерпретатор грецької абетки Монах Себа (мал. 24)² так пояснював коло і вертикальну риску (Р – грецьке «ро»): «Коло верхньої частини символізує небо, риска, яка спрямована униз символізує сходження Сина Божого». На думку давніх греків, букви є «елементами» з космічним смислом. З християнської точки зору букви символізують складові частини світу, створені Богом. Монах Себа вважав, що букви зображують небо, землю, воду, повітря тощо, тому їм надаються відповідні імена, які відповідають природі цих елементів. Можливо, що Костянтин врахував ці характеристики священної азбуки, коли створював слов'янський алфавіт, що спостерігається у принципах організації писемних знаків. Наприклад, літери, які складаються з повторюваних двічі або тричі рисок, символізують складені у хресному знаменні персти:

² Під іменем монаха Себа мається на увазі Сава Освячений (грец. Σάββας ὁ Ἁγιασμένος, англ. Sabbas / Sabas the Sanctified). У західноєвропейських мовах його ім'я пишеться як Seba або Saba. Народився в Каппадокії, але більшість життя провів у Юдейській пустелі (Палестина), де заснував один із найдавніших діючих монастирів світу – Лавру Сави Освяченого.

	Азь
	Буки

Важливого значення набувло поєднання символів, які могли будуватися за принципом дзеркального відображення. Наприклад, літери Ісус (I) и Слово (C) утворюють ідеограму ІС – Ісус Христос.

			
I	C	Ідеограма Ісуса Христа	

Спробуємо відтворити акровірш глаголичної азбуки, його символічну структуру і значення літер-ідеограм.

8. Священне число. Досліджуючи грецький алфавіт, монах Себа зазначив: «У цій азбуці <...> міститься прихована таємниця з початку світу <...> сходження Сина Божого <...>, його страждання на Хресті <...> те, як всі, хто знаходяться на землі, були врятовані (його) милістю». Інакше кажучи, акровірш азбуки виражає основний смисл догми християнської віри як історію спасіння. Він – короткий виклад Нікейського Символу віри, прийнятого у 325 р.³

Основний догмат християнської віри – Свята Трійця. Вона пронизує увесь Всесвіт. Монах Себа підтверджує: «Творіння Бога скоординовано і утворено на основі числа 3 і в цьому сила і мета Святої Трійці. Із точки зору християнської онтології, священна азбука є втіленням Святої Трійці, оскільки заснована на основі потрійного принципу. У зв'язку з цим провідним принципом організації й семантики азбуки є число 3, оскільки:

1. кількість літер кратне трійці;
2. усі фрази акровірша складені за допомогою трьох імен.

Розглянемо кількісний склад слов'янських літер. Грецька азбука нараховує 27 літер, поділених на 3 ряди, і складає таким чином досконале число, кратне трьом: $9 + 9 + 9 = 27$. Оскільки слов'янська мова є багатша на фонеми, Костянтин був змушений адаптувати грецьку абетку до слов'янської мови. Щоб зберегти структуру, необхідно було додати четвертий ряд з дев'яти літер. Так вийшло 36 літер ($9 + 9 + 9 + 9 = 36$). Однак, це число не складало ідеального символу Трійці, у зв'язку з чим Костянтин розкладає його на дві частини: $33 + 3$, що дає символи Христа і Трійці. Таким чином, він склав слов'янську азбуку, яка утворюється з 33 фонем і 3 знаків, які відбивають

³ «Вірую в єдиного Бога, Отця Всемогутнього, Творця неба і землі, всього видимого і невидимого. І в єдиного Господа Ісуса Христа, Сина Божого Єдинородного, від Отця родженого перше всіх віків, Світло від Світла, Бога істинного від Бога істинного, родженого не створеного, єдиносущного з Отцем, через Котрого все сталося. Він для нас, людей, і для нашого спасіння з неба зійшов і тіло прийняв від Духа Святого і Марії Діви, і стався людиною. Розп'ятий був за нас за Понтія Пілата, страждав і був похований. І в третій день воскрес, як було писано. І вознісся на небо і сидить праворуч Отця. І знову прийде у славі судити живих і мертвих; Царству-ж Його не буде кінця. І в Духа Святого, Господа оживляючого, що від Отця [і Сина] походить, що Йому з Отцем і Сином однаковий поклін і однакова слава, що говорив через пророків. І в Єдину, Святу, Соборну і Апостольську Церкву. Визнаю одне хрищення на відпущення гріхів. Чекаю воскресіння мертвих і життя будучого віку. Амінь» [35].

фонемами [и], [х], [о]. Значення цих фонем є сакральним: І – Ісус; Х – Христос; О – Он, яке у Євангелії позначає Той, тобто Син: «А ви знаєте, що Він з'явився для того, щоб взяти на Себе гріхи наші» (Іоанна 3: 5). У такому разі отримуємо судження: «Ісус Христос Син», що підтверджує гіпотезу про те, що глаголична азбука побудована за принципом трійки.

Далі буде.